Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского
Серия "Филология". Том 20 (59). 2007 г. №3. С.449-452.

УДК 811.111`25

ПРОБЛЕМА ВІДЧУЖЕННЯ/ОСВОЄННЯ В ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Павленко В.В.

Дніпропетровський національний університет, м. Дніпропетровськ, Україна

У статті розглядається проблема відчуження/освоєння в художньому перекладі як ключова для розуміння співвідношення тексту і контексту в процесі перекладу. Авторка аналізує існуючі тенденції перекладу та зіставляє поняття „буквальний" та „вільний" переклад.

Ключові слова: *відчуження/освоєння, опановуючий переклад, природний переклад, дослівний переклад, відчужуваний переклад*

Актуальність представленого дослідження зумовлена, в першу чергу, зростаючим інтересом з боку теоретиків і практиків перекладу до такого складного явища, як співвідношення тексту і контексту при перекладі. *Мета* статті – проаналізувати проблему відчуження/освоєння в художньому перекладі. Для досягнення поставленої мети необхідним було вирішення наступних *завдань*: 1) охарактеризувати існуючі тенденції перекладу; 2) зіставити поняття „буквальний" та „вільний переклад"; 3) проаналізувати синтетичні і аналітичні елементи перекладу; 4) виявити взаємодію протилежних тенденцій перекладу художнього тексту. *Практична значимість* – матеріали статті можуть бути використані при читанні курсу з теорії та практики перекладу.

В перекладознавстві категорії відчуження / освоєння в художньому перекладі як проблемі відносин тексту та контексту присвячені численні дослідження [1; 2; 3; 5]. Питання про вільність та буквалізм конкретизується як проблема вибору між двома стратегіями – освоєння та відчуження. Перша передбачає пристосування, наближення оригіналу до читача, інша – зусилля читача, спрямовані на сприйняття інокультурного явища.

Провідною масовою тенденцією перекладу на Заході протягом всього XX сторіччя є переклад опановуючий (domesticating), природній (fluent, natural), смисловий (sense – for – sense), на противагу дослівному (word-for-word), відчужуваному (foreignizing). Відсутність серед науковців спільної термінології призводить до традиційного протиставлення „точності" та „вільності". Таким чином уся увага акцентується на враженні, яке кожен з методів перекладу справляє на читача. „Вільний переклад є справді вільним" [1, с. 4]. Він читається як оригінальний витвір, і тому є відчуття природності. У цьому випадку все залежить лише від творчої креативності перекладача. Адже саме вільний переклад надає йому неабияку творчу свободу. Перекладач може скорочувати текст оригіналу, оминаючи другорядні подробиці, інтерпретувати важкі для розуміння місця. Але, звичайно, такий переклад може бути виконаний лише кваліфікованим спеціалістом.

А от буквальний переклад порушує звичайні читацькі сподівання, вносить відчуття дивності – звідси ефект відчуження. Позиція „відчужуваного" перекладу часто виявляється важкою та невдячною, особливо у порівнянні з перекладом „природним", „смисловим". Проте творча та наукова думка неминуче повертається до проблеми „відчуження". А. Берман [6]

зазначає, що тенденція до „буквального" перекладу виявляє себе у певні – як правило, кризові і культурні моменти, зароджується з глибокої потреби мови, культури, літератури.

Тож, можливо, не випадково найсильніша перекладацька школа була сформована саме в такий – кризовий - період нашої історії. Мова йде не лише про сукупність талановитих і яскравих перекладів найрізноманітніших художніх творів (О. Фінкеля, О. Кундзіча, Б. Степа, В. Коптілова, М. Рильського, М. Бажана, Н. Андріаного, Г. Кочура, М. Москаленка), а й про школу – про визначені принципи та норми, про спадковість єдиної спільної традиції. Відносно спірного питання перекладу радянська школа традиційно користується термінами „вільність"і „буквалізм". Вперше своє лінгвістичне тлумачення буквальний переклад отримав у роботах професора Л.С. Бархударова. Буквальним перекладом науковець називає такий, „що здійснюється на більш низькому рівні, ніж той, що достатній для передавання незмінного плану змісту при дотриманні норм мови, на яку перекладають" [1, с. 4]. Буквальний переклад, на думку Л.С. Бархударова, перекручує зміст тексту, тому є неприпустимим. Відносно поняття „вільний" переклад єдиної думки не існує. Л.С. Бархударов вважає, що це такий переклад, „що здійснюються на більш вищому рівні, ніж той, що достатній для передавання незмінного плану змісту при дотриманні норм мови, на яку перекладають" [1, с. 4].

Суперечки між представниками цих двох методів, „буквального" і „вільного", точилися ще з початку XX століття – з виникненням часопису „Всесвітня література". І можна сказати, що радянська школа перекладу сформувалась саме в процесі боротьби з буквалізмом у 20-30-х роках, а повна перемога „вільного" перекладу мала низку вагомих підстав.

По-перше, сама ідея створення „Всесвітньої літератури" була ідеєю популяризації культури, класична література мала бути доступною масам. Орієнтація на широкі читацькі кола, безумовно, вимагала природного, доступного перекладу.

По-друге, та сама ідея призвела до появи великої кількості халтурних, поспішних перекладів, часто виконаних людьми без професійної кваліфікації. Крім того, в той період існувала велика кількість кооперативних видавництв, що випускали книжне сміття в недбалих, курйозних перекладах. Саме цьому історичному етапу радянське перекладознавство „завдячує" плутаниною понять, що мала місце багато років. Перекладацький буквалізм переплутався з уявленням про нездарність, неграмотний переклад, переклад дослівний через невміння та неспроможність.

По-третє, за „вільним" перекладом стояла сильна традиція, що склалася ще в XIX столітті. Художній переклад завжди відігравав важливу роль – в XIX ст. саме завдяки перекладам сформувалась національна література та літературна мова.

Однак часом „вільність" призводила до того, що цілі сторінки були пропущені, а деякі пасажі належали не автору, а перекладачу, який захопився роботою. Наприклад, Ч. Діккенс прийшов до читача у XIX ст. в перекладах І. Веденського, який додавав епітети та вигадував „від себе" цілі сторінки. Коли ж до "Всесвітньої літератури" стали обиратися переклади класичних творів, виконані в другій половині XIX – на початку XX ст., М. Горький ініціював жорстокий редакторський контроль: народ мав отримати класичні твори у повному обсязі та без вигадок перекладача.

Далі починається жорстокий контроль, а „послівна" інвентаризація тексту вела до бездумного буквалізму. Однак боротьба велася не лише з безграмотними та скутими перекладачами літературних ремісників. У 30-х роках „буквалізм" відстоювали багато професійних перекладачів. Почасти пристрасть до буквалізму була реакцією на невтримне свавілля попередників. Наприклад, переклади Ч. Дікккенса, але виконані в 30-х роках Є. Ланом і Ф. Кривцовою, стали прикладом нечуваного буквалізму.

Радянське перекладознавство відмовлялось і від вільності, і від буквалізму, а практику вітчизняного перекладу, що склалася назвали реалістичною (термін І. Кашкіна). Однак суттєвої інформації термін не ніс.

Уразливість термінів „вільність" та „буквалізм" легко помітна, тому В.П. Руднєв [4] запропонував більше зручні терміни, а саме: „аналітичний" та „синтетичний" переклад. З огляду на це вчений зазнає, що синтетичним є смисловий, природний, прозорий переклад. Якщо ж переклад навмисно привносить сторонні елементи, створює напруження мови та читацького сприйняття, відчужує тексти перекладів, – переклад буде аналітичним. Розділення перекладу на синтетичний та аналітичний зручне тим, що дозволяє зосередитись на перекладацькій інтенції, не змішуючи метод з проблемою грамотності, професіоналізму тощо.

Синтетичні стратегії перекладу визначилися перш за все орієнтацією на масового читача. Цензура по відношенню до перекладної літератури була менш жорстокою, тому відбір того, що могли друкувати, був менш обмежений. Та й сама мова вимагала оновлення. Найкращі перекладачі завжди намагались використати всі багатства рідної мови, вписати чужий твір у свій контекст. Переклад став чи не єдиним джерелом справжньої мови, справжньої літератури, що доходили до масового читача. І в усьому цьому вбачається цілковито синтетичний принцип. З іншого боку, з самого початку, з часів „Всесвітньої літератури", перекклад мав яскраво виражений просвітницький характер. Всі дискусії редакторів, перекладачів-практиків і теоретиків радянського періоду переймалися ідеєю просвіти читача. Книги закордонних авторів заведено було забезпечувати доволі солідним апаратом. Написання коментарів, передмов, післямов тощо стало окремою наукою – це, безумовно, тенденція аналітична.

Для того аби проаналізувати рівновагу аналітичних і синтетичних елементів перекладу, слід визначити, як кожна з тенденцій впливає на відношення тексту й контексту, знака й фону (термін Ю.М. Лотмана). Модель читання, розроблена Лотманом, подібна до моделі В. Ізера. Відповідно до цієї моделі, текст є запланованою інструкцією для читача. Плануючи цю інструкцію, письменник має на увазі деякий фон, і на цьому фоні його текст буде знаком. Гра, взаємодія вираженого і невираженого складає структуру тексту. Комунікація починається, коли читач починає заповнювати „прогалини" (термін В. Ізера), але він їх заповнює не зовсім довільно, а на умовах, що були задані текстом. Перекладач не повинен заповнювати прогалини за читача, оскільки прогалина в художньому творі має важливу констатуючу функцію. З іншого боку, перекладач неодмінно повинен заповнити прогалину подумки, мати власну версію змісту, що виникає, аби запобігти його повної втрати (якщо перекладач сам не знає, що мається на увазі, навряд чи читач зможе дізнатись про це з його перекладу).

В художньому перекладі дуже часто зустрічається заповнення (знищення) прогалин. Ця стратегія – суто синтетичний напрямок на „зрозумілість". З іншого боку, турботою перекладача може бути збереження художнього прийому, збереження активної ролі читача. Тоді синтетичною формою перекладу прогалини є побудова аналогічної конструкції на місці тієї, що використовувалась автором оригіналу.

Окрему перекладацьку проблему становить „дивність", навмисно привнесена автором у текст. Це теж своєрідна прогалина – читач повинен сприйняти незвичний, несподіваний елемент тексту на фоні норми. Порушення читацьких очікувань, законів жанру, особлива побудова тексту стало практично літературною нормою у XX ст. Знищення художнього ефекту може трапитись через переадресацію тексту в іншу культуру і, відповідно, через зміну адресата і зміну фону.

Аналітичний переклад, у принципі, може навмисно акцентувати естетичну відчужуваність тексту (як зробив Брюсов у перекладі „Енеїди"), але тут можна дійти до інших крайнощів. Увесь текст може стати „відчужуваним" до такої міри, що первісно задумана художня дивність загубиться на загальному фоні. Будь-який елемент порушення норм буде

залищатись таким лише на фоні норм, а не на фоні інших порушень. Виявляється, якщо розуміти текст як знак, а позатекстові відносини – як фон і якщо розуміти художній прийом як свого роду співвідношення знака і фону то для синтетичного перекладу основну цінність матиме збереження цього співвідношення, заради якого необхідно буде навіть змінити знак (аби співвіднести його з новим фоном).

Аналітичний переклад загалом більше піклується про збереження знака і тому дуже часто наштовхується на необхідність роз'яснити початковий (і невідомии читачу перекладу) фон. Звідси звичайний для аналітичного підходу обширний коментар, пояснення гри слів, що не перекладається.

Висновки. Отже, співвідношення знака й фону – основа художнього тексту. Синтетичні елементи перекладу продиктовані намаганням зберегти це співвідношення, створити такий знак, який буде „працювати" в контексті нового адресата – читача перекладу. Аналітичні елементи з'являються від цікавості до чужого контексту, до чужого світу з усім розмаїттям його внутрішніх зв'язків. Виходить одвічний колообіг: з поступовою зміною фону корегується знак, зміна знаку, в свою чергу змінює фон і так далі. В цьому сенсі синтетичний та аналітичний переклад являють собою не протидіючі тенденції, а єдину систему засобів, де синтетичні елементи, так би мовити, змінюють об'єкт (знак), що інтерпретується, а аналітичні елементи – культуру (мову) – реципієнт (фон). Співіснування та співвідношення протилежних тенденцій перекладу залежить від соціокультурної ситуації у суспільстві і тих відносин, що складаються між перекладачем і адресатом.

Список літератури

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М., 1975.
2. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода. – М., 1999.
3. Мирам Г. Переводные картинки. Профессия: переводчик. – К., 2001.
4. Руднев В.П. Винни-Пух и философия обьденного языка. – М., 1996.
5. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. – М., 1983.
6. Berman A. The Experience of the Foreign. – German: SUNY Press, 1992.
7. Iser W. Prospecting: From Reader Response to Literary Antropology. – Baltimore and London, 1989.

***Павленко В.В.* ПРОБЛЕМА ОТЧУЖДЕНИЯ/ОСВАИВАНИЯ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ**

В статье рассматривается проблема отчуждения/осваивания в художественном переводе как ключевая для понимания соотношения текста и контекста в процессе перевода. Автор анализирует существующие тенденции перевода и сопоставляет понятия «буквальный» и «вольный» перевод.

Ключевые слова: *отчуждение/осваивание, осваивающий перевод, естественный перевод, дословный перевод, отчуждающий перевод*

***Pavlenko V.* THE PROBLEM OF FOREIGNIZING AND DOMESTICATING IN THE TRANSLATION OF ARTISTIC TEXTS**

The article deals with the problem of foreignizing and domesticating in the translation of artistic texts as the basis to understanding the connection of text and context in translation. The author analyses the modern tendencies of translation contrasting the terms ``word-for-word`` and ``free`` translation.

Key words: *domesticating/foreignizing, domesticating translation, natural translation, word-for-word translation, foreignizing translation*

Поступила до редакції 21.03.2007 р.